

УДК 008:304:791.43-2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.3.15>**Прокопович Лада Валеріївна**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри культурології та філософії культури
Національного університету «Одеська політехніка»
пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8636-9172

ПРОБЛЕМАТИКА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ МЕЖ БІОТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ АНТИУТОПІЙ

Актуальність проблеми. Соціальна фантастика, зокрема, антиутопії, часто звертається до морально-етичних проблем в різних проєктах/моделях суспільства. Кожен з таких творів можна розглядати як уявний експеримент, метою якого є спроба спрогнозувати розвиток подій та стан людства в результаті впровадження певних технологій – інженерних, біомедичних, соціальних тощо. Зважаючи на те, що у реальному житті таких технологій стає дедалі більше, і деякі з них впроваджуються поспіхом, без прорахування можливих ризиків, аналіз уявних експериментів та прогнозів, що здійснюються соціальною фантастикою, є актуальною науковою проблемою в міждисциплінарному дискурсі соціальної філософії, аксіології, філософії науки і техніки.

Мета та завдання полягають у вивченні творів соціальної фантастики як уявних експериментів щодо морально-етичних меж біотехнологій.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на методах аналізу та синтезу, порівняльному методі, а також методах художньої критики.

Результати дослідження. Однією з найбільш суперечливих тем, які осмислюються в творах наукової та соціальної фантастики, є тема впровадження технологій генної інженерії (виробництво генно-модифікованих продуктів, клонування людей, тощо). Автори антиутопій намагаються уявити, які проблеми постануть перед людством, якщо ці біотехнології набудуть реального втілення та широкого впровадження. Аналіз окремих ситуацій та моделей суспільства, в яких гіпотетично впроваджено такі технології, висвітлює проблему морально-етичних протиріч не лише застосування цих біотехнологій, а й формування соціальних норм, які відповідали б обраній структурі суспільства. Але ключовим питанням всіх подібних творів є питання про те, як далеко можуть зайти люди, порушуючи морально-етичні принципи та уявлення про людяність, задля досягнення своїх цілей. Загалом результати дослідження показали, що завдяки тому, що кожен з творів соціальної фантастики є уявним експериментом, їх можна розглядати як гіпотетично-емпіричний матеріал для соціально-філософських рефлексій. Саме гіпотетичний характер цього матеріалу дозволяє включати його в наукове прогнозування задля виявлення ймовірних проблем і, можливо, їх запобігання, зберігаючи базові морально-етичні засади існування людства.

Ключові слова: антиутопія, суспільство, людина, біотехнології, морально-етичні принципи, уявний експеримент, наукове прогнозування.

Вступ. Наукова та соціальна фантастика, зокрема, антиутопії, часто звертаються до морально-етичних проблем в різних проєктах/моделях суспільства. Кожен з таких творів можна розглядати як уявний експеримент, метою якого є спроба спрогнозувати розвиток подій та стан людства в результаті впровадження певних технологій – інженерних, біомедичних, соціальних тощо.

Зважаючи на те, що у реальному житті таких технологій стає дедалі більше, і деякі з них впроваджуються поспіхом, без прорахування можливих ризиків [1], аналіз уявних експериментів та прогнозів, що здійснюються соціальною фантастикою, є актуальною науковою проблемою в міждисциплінарному дискурсі соціальної філософії, аксіології, філософії науки і техніки.

Комплекс криз (економічної, епідеміологічної, соціальної, культурно-сислової, ціннісної тощо), в умовах яких живе зараз людство, все частіше описується як соціальний хаос [9]. Долати відчуття наростаючої хаотизації життя людям стає дедалі важче. Це відбувається, не лише внаслідок занадто швидкого формування нової техно-соціальної реальності [2; 3; 6], а й через поширення ідей трансгуманізму, які розхитують і без того слабкі уявлення про те, що є Людина, людське.

Ситуація складається парадоксальна: не розібравшись остаточно із тим, що таке «людина», ми беремось за її вдосконалення.

Тому ідеї трансгуманізму та спроби їх реалізації на практиці не лише стикаються з гострою критикою з боку науковців, які попереджають про ризики через непередбачуваність результатів будь-якого втручання в природу людини [1; 7], але й призводять до необхідності осмислення (доосмислення? переосмислення?) природи людини, її визначальних рис та здібностей. Особливо це актуально у зв'язку із введенням в науковий дискурс таких понять, як «транслюдина», «постлюдина» [4].

Головні питання, які постають в контексті означеної проблематики, стосуються меж, до яких трансгуманісти планують змінювати людину, і яким чином це може вплинути на суспільство. Адже зрозуміло, що якщо буде змінюватися людина, то буде змінюватися й суспільство. Проте яким воно буде?

Ідеї, які наразі генеруються в дискурсі трансгуманізму, змушують з підвищеною відповідальністю підходити до визначення того, що слід визнати важливим, цінним для життя кожної окремої людини та суспільства, в якому вона живе.

Ті тенденції, котрі проявилися на даний момент в трансгуманізмі, можуть призвести не так до вдосконалення людини, як до руйнування суспільства [10]. Адже якщо, наприклад, не буде хвороб, то й не буде співчуття, бажання допомогти, врятувати. Якщо не буде допомоги, підтримки – не буде й вдячності. Якщо всі люди будуть однаковими, то на якому ґрунті зростатиме симпатія, дружба, кохання? А якщо не буде емоцій, то навіщо тоді потрібна буде вдосконалена пам'ять? Адже людині пам'ять потрібна для того, щоб зберігати не лише інформацію, а й життєвий досвід. З чого буде складатися життєвий досвід вдосконаленої людини? І, до речі, вдосконалення – це ускладнення чи спрощення?

Але головне питання полягає не в тому, як це буде, а в тому, як далеко все це може зайти. На якому етапі доведеться констатувати, що людина – вже не людина, а щось інше? За якими критеріями це буде визначатися?

Одним з таких критеріїв може бути схильність людей до театралізації різних видів своєї діяльності, до артизації життя. Цю схильність пропонується вважати маркером, який дозволить визначати: людина все ще залишається людиною чи вже перетворилася на біоробота, на таку собі оцифровану, запрограмовану, знеособлену одиницю якоїсь глобальної системи, в якій немає місця ірраціональності, сумнівам, конфліктам, фантазіям, мріям [10].

Наслідки такої біороботизації намагаються спрогнозувати автори соціальної фантастики. В деяких антиутопіях, наприклад, у кінострічці «Еквілібріум» (*Equilibrium*, реж. Курт Віммер, 2002), показані суспільства, в котрих під гаслом вдосконалення забороняються емоції та почуття, які вважаються «негативними», «зайвими». В романі Євгенія Замятіна «Ми» (1920) навіть впроваджується обов'язкова «операція з видалення фантазії». Суспільство, яке боїться нестандартного мислення, ірраціональності, непередбачуваності, хаосу, готово знищувати фантазії, «душу», емоції, як небезпечну інфекцію. Поєднання емоцій та почуттів з інтелектом вважається вкрай небезпечною хворобою й у суспільстві, що показано в антиутопії «Рівні» (*Equals*, реж. Дрейк Дорітус, 2015). Це суспільство вважає себе ідеальним, і більш за все боїться неконтрольованих людських почуттів та думок, називаючи це синдромом увімкнення (SOS – Switched On Syndrome). Для боротьби із цією «хворобою» навіть створюють спеціальні «ліки» [8].

Проте зрозуміло, що схильність людей до артизації життя, бажання наповнювати свої соціальні зв'язки та комунікації емоціями, не може бути одним-єдиним, універсально-визначальним

маркером. Мають бути й інші критерії. І має бути чітке уявлення про межі, за якими людина починає втрачати людське, і за які вона готова зайти, експериментуючи із цим людським.

Одним із підходів до розв'язання цієї наукової проблеми може бути вивчення поведінки людей в умовах уявних експериментів, що пропонуються соціальною та науковою фантастикою.

Мета дослідження – вивчення творів соціальної фантастики як уявних експериментів щодо морально-етичних меж біотехнологій.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на методах аналізу та синтезу (для узагальнення теоретичного та емпіричного матеріалу), порівняльному методі (при співставленні основних ідей та художніх прийомів в різних творах соціальної фантастики), а також художньої критики (при описанні та інтерпретації творів соціальної фантастики в актуальному контексті дослідження).

Емпіричним матеріалом дослідження є твори (літературні та кінематографічні) в жанрах антиутопії, наукової фантастики та неонуар.

Результати дослідження. Однією з найбільш суперечливих тем, які осмислюються в творах наукової та соціальної фантастики, є тема клонування людей. Автори антиутопій намагаються уявити, які проблеми постануть перед людством, якщо ця біотехнологія набуде реального втілення та впровадження.

На відміну від роману «Ми» та кінострічки «Рівні», у фільмі «Острів» (*The Island*, реж. Майкл Бей, 2005) декларується зовсім інше ставлення до емоцій та почуттів. Тут вони – аж ніяк не інфекція, чи щось зайве для людини. Навпаки, це – цінний ресурс, завдяки якому біомаса, з якої вирощують людських клонів на органи, може перетворитися на життєздатний, здоровий «продукт». Адже, як зізнається голова корпорації, яка вирощує клонів: «Кілька років спроб і помилок показали, що без свідомості, без людських переживань, емоцій, без життя органи вмирають».

Проблема полягає в тому, що розуміння цього факту корпорація спрямовує на антигуманну, по суті, мету: дати клону сформуватися у людину, особистість, щоб потім вбити, розібравши на органи для заможних клієнтів.

Дискусію про морально-етичні проблеми, які можуть виникнути із впровадженням технології клонування людей, актуалізує і роман Кадзуо Ішігуро «Ніколи не відпускай мене» та його екранізація (*Never Let Me Go*, реж. Марк Романек, 2010). На думку Джозефа О'Ніла, який акцентує увагу на біотехнологічному аспекті цього твору, роман є найпереконливішою та найсумнішою науковою фантастикою, яка успішно адаптується до нової науково-технічної епохи [5].

В цьому романі та його екранізації, так само, як і у фільмі «Острів», йдеться про клонування людей, де клони стають біологічним матеріалом для трансплантації органів. Але, на відміну від фільму «Острів», тут показано суспільство, в якому клонів не ізолюють від людей (на острові, за «стіною», в резервації чи ще якось). Вони лише дитинство проводять у школі-інтернаті, бо в них немає батьків. А коли дорослішають, живуть серед людей, як люди. Точніше – майже, як люди. Бо кожен з клонів знає (на відміну від мешканців «Острова»), хто він, і навіщо живе: щоб у разі потреби стати донором для якоїсь людини. І це має статися незалежно від того, чи згоден на це клон, чи воліє цього. Це розуміють і клони, і люди. Тому, хоч клони і живуть серед людей, але повноцінної інтеграції не відбувається: люди ставляться до них не як до рівних, а як до істот нижчого соціального статусу. Істот, які позбавлені права вибору, свобода яких обмежена, у яких немає майбутнього. Ця ситуація висвітлює проблему морально-етичних протиріч не лише застосування даної біотехнології, а й формування соціальних норм, які відповідали б обраній структурі суспільства (з ізоляцією клонів як біоматеріалу, з утворенням специфічної соціальної групи з обмеженими правами, з повноцінною їх інтеграцією у суспільство, тощо).

Але ключовим питанням всіх подібних творів-експериментів, творів-роздумів, є питання про те, як далеко можуть зайти люди, порушуючи морально-етичні принципи та уявлення про людяність, задля досягнення своїх цілей.

Аналогічна проблема постає перед людським суспільством й у випадку створення людино-подібних біоінженерних істот. У кінострічках «Той, що біжить по лезу» (*Blade Runner*, реж. Рідлі Скот, 1982) та «Той, що біжить по лезу 2049» (*Blade Runner 2049*, реж. Дені Вільнев, 2017) таких генетично сконструйованих андроїдів називають реплікантами. За сценарієм їх почали створювати для важкої та небезпечної праці на Землі та інших планетах. Тобто людство від початку відводило їм роль слуг та рабів. Але інтелект та фізичні здібності реплікантів сприяли формуванню їх самоусвідомлення, яке призвело до бажання вийти з-під контролю людей. Тому, власне, і була започаткована посада *Blade Runner*, робота на якій полягає у відстеженні та знищенні реплікантів, активність яких стала загрозою для людей.

Тобто знов бачимо нагадування про «ефект Франкенштейна» [1], який автори цих кінострічок осмислюють крізь оригінальний сюжет, максимально загострюючи морально-етичний бік проблеми у фіналах обох фільмів.

Ще одна тема, яка потрапляє в поле зору авторів антиутопій, – створення генно-модифікованих продуктів харчування. Вбачаючи в цій практиці небезпеку для людської природи, автори кінострічки «7 сестер» (*Seven Sisters / What Happened to Monday*, реж. Томмі Віркол, 2017) уявили сценарій, за яким використання таких продуктів призвело до мутації людських генів, зокрема, тих, що відповідають за репродукцію. Через появу гену багатоплідності, населення планети почало збільшуватися на мільйон осіб кожні чотири дні. Задля скорочення населення влада запровадила політику «Одна родина – одна дитина», суть якої полягала в тому, що у випадку народження близнюків (двійнят або більше) залишали лише одну дитину, а решту присипляли та спалювали в інсенеаторі.

У фільмі показано, як спеціальні служби відловлюють та знищують дітей різного віку. Сценарно це пояснюється тим, що деякі батьки приховують народження близнюків, бо не вірять владі, яка запевняє, що «зайвих» дітей лише занурюють у кріосон до «кращих часів». Проте здається, що автори навмисно вдалися до цього прийому, бо він дозволяє максимально загострити морально-етичний бік проблеми: через які «червоні лінії» людяності готові переступити люди, намагаючись виправити помилки, яких припустилися в результаті своїх необдуманих рішень та безвідповідальних дій.

Загалом дослідницька розвідка показує, що існує ще багато інших творів наукової та соціальної фантастики, в яких здійснено спроби осмислити наявні та потенційно можливі проблеми, пов'язані із біотехнологіями. Їх вивчення є предметом подальших досліджень в рамках означеної проблематики.

Висновки. Аналіз творів соціальної фантастики як уявних експериментів щодо морально-етичних проблем, які можуть постати перед людством від впровадження певних біотехнологій, дає підстави говорити про формування специфічного філософсько-мистецького дискурсу. В цьому дискурсі гіпотези соціальної фантастики перетинаються із предметами соціальної філософії, аксіології, філософії науки і техніки.

Головна ідея більшості таких творів полягає у пошуках відповіді на запитання, як далеко можуть зайти люди, порушуючи морально-етичні принципи, задля досягнення своїх цілей.

Історія людства і реалії сьогодення дають підстави вважати, що тут, на жаль, меж немає. Авторі антиутопій це теж розуміють, тому в своїх творах намагаються не так це довести, як показати різні можливі варіанти-сценарії цього безмежного псевдо-гуманізму.

Отже, завдяки тому, що кожен з творів соціальної фантастики є уявним експериментом, їх можна розглядати як гіпотетично-емпіричний матеріал для соціально-філософських рефлексій. Саме гіпотетичний характер цього матеріалу дозволяє включати його в наукове прогнозування задля виявлення ймовірних проблем і, можливо, їх запобігання, зберігаючи базові морально-етичні принципи існування людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прокопович Л.В. Зворотний бік «ефекту Франкенштейна». *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 2022, № 3, С. 69–73. DOI: 10.24195/spj1561-1264.2022.3.10.
2. Прокопович Л. Проблематика емоційного інтелекту в соціальній фантастиці. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 2023, Том 26, № 1, С. 94–99. DOI: 10.15421/172315.
3. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*, 2005, Vol. 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
4. Brosnan M.J. *Technophobia: the psychological impact of Information Technology*. London: Routledge, 1998.
5. Budanov V.G., Aseeva I.A. Social Chaos and Problems of Management of Future During an Era of Changes. *World Applied Sciences Journal*, 2013, Vol. 25(9). P. 1383–1389. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.25.09.13416.
6. Fereidoun M. Esfandiary (FM-2030). *Are You a Transhuman? Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World*. Warner Boors: 1989, 227 p.
7. Kamensky, E.G. & Boev, E.I. An Innovation Civilization in the Context of the Anthroposphere Crisis of the Technogenic Society. *Asian Social Science*, 2015, Vol. 11, № 4. P. 328–335. DOI: 10.5539/ass.v11n4p328.
8. O'Neill, Joseph. "Never Let Me Go". *The Atlsntic*, 2005, Iss. 23, P. 39–46.
9. Prokopovych L. Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*, 2021, Vol. 4. P. 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.
10. Wilhelm Anthony. *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge, 2000. ISBN 0203902548.

REFERENCES

1. Prokopovych, L.V (2022). Zvorotnyi bik «efektu Frankenshteina» [The reverse side of the "Frankenstein effect"]. *Perspectives. Socio-political journal*, 3, 69–73. DOI: 10.24195/spj1561-1264.2022.3.10. [in Ukrainian].
2. Prokopovych, L.V. (2023). Problematyka emotsiinoho intelektu v sotsialnii fantastytsi [The Problem of Emotional Intelligence in Social Fiction]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani" – Scientific and Theoretical Almanac "Grani"*, 26, 1, 94–99. DOI: 10.15421/172315. [in Ukrainian].
3. Bostrom, N. (2005). A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*, 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
4. Brosnan, M.J. (1998). *Technophobia: the psychological impact of Information Technology*. London: Routledge.
5. Budanov, V.G. and Aseeva, I.A. (2013). Social Chaos and Problems of Management of Future During an Era of Changes. *World Applied Sciences Journal*, 25(9), 1383–1389. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.25.09.13416.
6. Fereidoun M. Esfandiary (FM-2030) (1989). *Are You a Transhuman? Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World*. Warner Boors, 227.
7. Kamensky, E.G. & Boev, E.I. (2015). An Innovation Civilization in the Context of the Anthroposphere Crisis of the Technogenic Society. *Asian Social Science*, 11, 4, 328–335. DOI: 10.5539/ass.v11n4p328.
8. O'Neill, Joseph (2005). "Never Let Me Go". *The Atlsntic*, 23, 39–46.
9. Prokopovych, L. (2021). Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*, 2021, 4, 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.
10. Wilhelm Anthony (2000). *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge. ISBN 0203902548.

Prokopovych Lada Valeriivna
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture
Odessa Polytechnic National University
1, Shevchenko Avenue, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8636-9172

PROBLEMS OF MORAL AND ETHICAL BOUNDARIES OF BIOTECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF DYSTOPIA

***The relevance of the problem.** Social fiction, in particular, dystopias, often addresses moral and ethical problems in various projects/models of society. Each of these works can be considered as an imaginary experiment, the purpose of which is an attempt to predict the development of events and the state of humanity as a result of the introduction of certain technologies – engineering, biomedical, social, etc. Considering the fact that in real life such technologies are becoming more and more, and some of them are implemented hastily, without calculating the possible risks, the analysis of imaginary experiments and predictions carried out by social fiction is an urgent scientific problem in the interdisciplinary discourse of social philosophy, axiology, philosophy science and technology.*

***The purpose and objectives** is to study works of social fiction as imaginary experiments on the moral and ethical limits of biotechnology.*

***Research methods.** The research methodology is based on the methods of analysis and synthesis, the comparative method, as well as the methods of artistic criticism.*

***Results of the study.** One of the most controversial topics discussed in works of science and social fiction is the introduction of genetic engineering technologies (production of genetically modified products, human cloning, etc.). The authors of dystopias try to imagine what problems humanity will face if these biotechnologies become real and widely implemented. The analysis of individual situations and models of society, in which such technologies are hypothetically implemented, highlights the problem of moral and ethical contradictions not only in the use of these biotechnologies, but also in the formation of social norms that would correspond to the chosen structure of society. But the key question of all such works is the question of how far people can go, violating moral and ethical principles and ideas about humanity, in order to achieve their goals. In general, the research results showed that due to the fact that each of the works of social fiction is an imaginary experiment, they can be considered as hypothetical-empirical material for socio-philosophical reflections. It is the hypothetical nature of this material that allows it to be included in scientific forecasting in order to identify probable problems and possibly prevent them in order to preserve the basic moral and ethical principles of human existence.*

***Key words:** dystopia, society, man, biotechnology, moral and ethical principles, imaginary experiment, scientific forecasting.*